

EWA OLSZOWY

NIEMIECKOJEZYCZNE CZASOPISMA WYDANE NA ŚLĄSKU DO 1945 R. W ZBIORACH BIBLIOTEKI TEOLOGICZNEJ UNIwersytetu ŚLĄSKIEGO W KATOWICACH

Skromną, ale niezwykle interesującą część bogatego, bo liczącego ponad 110 tys. woluminów, księgozbioru Biblioteki Teologicznej stanowią czasopisma niemieckojęzyczne wydane na terenie Śląska w XIX i w pierwszej połowie XX w. Do zapoznania się z tą częścią zbiorów zachęca badaczy przeszłości czas wydawania periodyków. Trzeba pamiętać, że spośród czasopism publikowanych w omawianym okresie tylko nieliczne tytuły regionalne przechowywane są do dziś w kompletach roczników. Periodyki te są niezastąpionym materiałem źródłowym do badań prasoznawczych, służąc pomocą przy wyczerpującym monograficznym opracowywaniu poszczególnych tytułów. Jako wydawnictwa powstałe z rozmaitych inicjatyw, otwierają ponadto szereg możliwości badawczych na polu takich dyscyplin, jak historia Kościoła na Śląsku, historia Śląska, historia literatury, a nawet archeologia. Stanowią także ciekawy materiał badawczy dla bibliologów, a w szczególności dla historyków prasy, bibliotek, w tym księgozbiorów domowych oraz bibliofilów. Na kartach tytułowych zachowały się bowiem znaki własnościowe pozwalające na badania obiegu czasopism w regionie, a szerzej – na badania kultury umysłowej Śląska.

Pod uwagę wzięto niemieckojęzyczne czasopisma, których miejscem publikacji był Śląsk. Wyjątek stanowi wydawany na Morawach „Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens”. Zasięg chronologiczny wyznaczają daty 1812 (z tego roku pochodzi najstarszy wolumin „Amtsblatt der Königlichen Breslauschen Regierung”) oraz rok 1945. Praca nie ogranicza się do zestawienia bibliograficznego¹, tym bardziej, że podane pod tekstem informacje o stanie posiadania biblioteki obejmują tylko lata, za jakie zachowały się czasopisma. Jest to rezultat trudności napotkanych przy opracowaniu zasobu², ale także głównego zamierzenia, jakim jest analiza części zbioru czasopiśmienniczego Biblioteki Teologicznej oraz przybliżenie potencjalnym czytelnikom walorów opisywanych zbiorów bibliotecznych m.in. jako źródła historycznego.

Niniejszy artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej omówiono tytuły czasopism znajdujących się w zbiorach Biblioteki Teologicznej, jednakże zamieszczo-

¹ Jedno z zestawień bibliograficznych piśmiennictwa śląskiego, obejmujące również czasopisma, przygotowała ostatnio I. Kościelniak (*Piśmiennictwo o tematyce śląskiej w zbiorach Biblioteki Muzeum w Gliwicach wydane do 1945 roku*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 2003, t. 18, s. 243–314).

² Niektóre czasopisma stanowiły własność prywatnych osób i często niekompletne były oprawiane razem z innymi tytułami, co spowodowało ich błędne skatalogowanie.

ny opis nie jest ich pełną charakterystyką³, której sporządzenie wymaga kompletu roczników poszczególnych tytułów. Podano podstawowe informacje zaczerpnięte z samych czasopism bądź uzyskane z dostępnych opracowań. Periodyki podzielone zostały na następujące grupy: prasa religijna wydawana przez organy kościelne, czasopisma historyczne wydawane przez towarzystwa historyczne lub dotyczące dziejów regionu, periodyki o treści społeczno-kulturalnej, prasa urzędowa zainicjowana przez lokalne urzędy oraz kalendarze wydawane przez rozmaite instytucje. W drugiej części natomiast zbadano znaki własnościowe odnalezione w poszczególnych egzemplarzach czasopism.

1. Periodyki

Niemieckojęzyczne czasopisma powstałe na Śląsku licznie są reprezentowane w zbiorach Biblioteki Teologicznej – jest ich czterdzieści tytułów. Pod względem miejsca wydania czasopism widoczna jest ogromna rola Wrocławia – stolicy diecezji oraz siedziby uniwersytetu. Znajdująca się tam obfita baza źródłowa stwarzała doskonale warunki środowisku uniwersyteckiemu i towarzystwom naukowym do prowadzenia szerokiej działalności naukowej i piśmienniczej. Tematyką dominującą na łamach periodyków są dzieje regionu, co potwierdza liczba jedenastu czasopism historycznych oraz uwzględniające tę problematykę artykuły umieszczone w pozostałych czasopismach.

a. Czasopisma kościelne

Zdecydowana większość prasy religijnej pochodzącej z omawianego okresu wydawana była we Wrocławiu, a więc w sercu diecezji, do której należał teren Górnego Śląska do czasu utworzenia Administracji Apostolskiej. Czasopisma kościelne zawierały głównie wiadomości z życia diecezji i Kościoła, rozporządzenia władz kościelnych oraz informacje o działalności stowarzyszeń religijnych. Obok artykułów naukowych dotyczących zagadnień teologicznych, czy historii Kościoła pojawiały się omówienia publikacji, jakie ukazywały się w środowisku naukowym duchowieństwa.

Najstarszym wydawnictwem kościelnym w zbiorach Biblioteki Teologicznej jest „Schlesisches Kirchenblatt. Eine Zeitschrift für katholiken alter Stände, zur Beförderung des religiösen Sinnes”. Tygodnik ten został założony we Wrocławiu w 1835 r. i wydawany był najpierw przez Josepha Sauera, rektora Arcybiskupiego Seminarium Duchownego we Wrocławiu⁴. Od kwietnia 1848 r. publikował go Hermann Welz, a następnie Franz Lorinser, Paul Storch oraz historyk liturgii Adolf Franz, późniejszy redaktor centrowego czasopisma „Germania”⁵.

³ Wiele informacji o prasie górnośląskiej dostarcza praca B. Gröschel (*Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945. Dokumentation und Strukturbeschreibung*, Berlin 1993).

⁴ Joseph Sauer był duszpasterzem wrocławskiego kościoła NMP na Piasku, zatrudnionym w 1829 r. jako pierwszy docent prywatny na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Wrocławskiego. (M. Pater, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918*, Wrocław 1997, s. 96).

⁵ Por. *Słownik biograficzny katolickiego duchowieństwa śląskiego XIX i XX wieku*, red. M. Pater, Katowice 1996, s. 106.

Kolejny tytuł to „Schlesisches Pastoralblatt”, początkowo dwutygodnik, później miesięcznik, który, podobnie jak „Schlesisches Kirchenblatt”, wydawany był we wrocławskim wydawnictwie Georga Philippa Aderholza. Redaktorami byli m.in.: August Meer, Seltmann, A. Bergel, Buchwald, Franz Schubert.

W latach trzydziestych XX w. w Bibliotece Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego (WSSD) był prenumerowany⁶, drukowany w tym samym wydawnictwie od 1930 r., „Ostdeutsches Pastoralblatt für Erzbistum Breslau Bistümer Meissen Danzig und Berlin, Freie Prälatur Schneidemühl Erzbischöfliche Generalvikariate Glatz und Katscher”. Ukazywał się on jednocześnie w ramach „Schlesisches Pastoralblatt” oraz „Ermländisches Pastoralblatt”. Wydawany był przez doktora teologii i filozofii Ernsta Dubowy, a od 1934 r. przez ks. Richarda Adama. Czasopismo, podobnie jak i „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, „Sobrietas”, „Seelsorge”, „Heiland” oraz wiele innych, redagował także ks. Hermann Hoffmann⁷.

Sporą kolekcję tworzy wrocławski „Katholisches Sonntagsblatt der Diözese Breslau, zugleich Organ des Vereins der heiligen Familie”, tygodnik założony w 1895 r., odpowiednik polskiego „Pośłańca Niedzielnego dla Diecezji Wrocławskiej zarazem organu Związku św. Rodziny”. Tytuł ten posiadał liczne dodatki, w tym „Katholische Welt” i „Mäßigkeit”.

Skromniej reprezentowane są w zasobie Biblioteki Teologicznej wrocławskie tytuły: „Schlesisches Bonifatius-Vereins-Blatt” (tylko za lata 1912 i 1933) oraz „Kirchliches Amtsblatt des Erzbischöflichen Ordinariats in Breslau” (1941 r.).

W zbiorach biblioteki nie mogło oczywiście zabraknąć niemieckojęzycznych czasopism wydawanych przez katowicką kurię diecezjalną. Pierwszym jest przeznaczony dla niemieckich katolików odpowiednik „Gościa Niedzielnego” – „Sonntagsbote. Wochenschrift der Apostolischen Administration Polnisch – Schlesiens”. Był on prenumerowany przez Bibliotekę WSSD od 1926 r.⁸, a więc od drugiego rocznika (tytuł ukazywał się w latach 1925–1941). Redaktorami tego pisma byli księża: Maksymilian Wojtas, Franciszek Dobrowolski, Alojzy Dyllus, Ryszard Cichy, Bolesław Kominek i Franciszek Woźnica⁹. Tygodnikowi towarzyszyły trzy dodatki: „Kindersonntag”, „Christusjugend” i „Innere Mission”. Drugi natomiast tytuł to „Amtsblatt für das Bistum Kattowitz”, organ urzędowy kurii z czasu okupacji niemieckiej, w którym ogłaszano rozporządzenia i przepisy.

b. Czasopisma historyczne

Zaskakującym może się wydawać fakt, że wśród omawianych czasopism w zbiorach biblioteki o profilu teologicznym najwięcej zachowało się organów prasowych towarzystw historycznych oraz czasopism poświęconych historii regionu. Należy jednak pamiętać, że w interesującym nas okresie duchowieństwo katolickie w znacznym stopniu zasilalo szeregi regionalnych towarzystw historycznych

⁶ Informacja o abonamencie periodyku znajduje się w księdze inwentarzowej Biblioteki Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego pod nr 1586.

⁷ *Słownik biograficzny...*, s. 140.

⁸ *Księga inwentarzowa...*, nr 1253.

⁹ Szerzej o „Sonntagsbote...” zob. J. G a w o r, *Czasopisma diecezji katowickiej*, „Nasza Przyszłość” 1975, t. 44, s. 152–153.

i muzealnych¹⁰. Dlatego właśnie te tytuły są doskonałym źródłem do pogłębiania wiedzy na temat przeszłości Śląska, ale także dają świadectwo działalności i zainteresowań górnośląskich księży, którzy wielokrotnie publikowali swoje artykuły na ich łamach, jako członkowie wspomnianych towarzystw.

W periodykach historycznych dominowała tematyka regionalna, chociaż nie brakowało prac związanych z dziejami Polski. Artykuły uzupełniane były mapami oraz licznymi fotografiami przedstawiającymi najstarsze śląskie zabytki oraz bogate znaleziska archeologiczne. Podobnie jak w przypadku prasy religijnej, przedstawiano także najnowszą literaturę fachową.

Najstarszym zachowanym w księgozbiornie czasopismem historycznym jest „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens”, a od 1906 r. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”. Był to periodyk naukowy wrocławskiego Verein für Geschichte und Altertum Schlesiens, wydawany od 1855 r., początkowo przez Richarda Roepella¹¹, autora *Geschichte Polens*, kolejno przez Colmara Grünhagena, profesora nadzwyczajnego nauk pomocniczych i historii Śląska od 1866 r.¹², Juliusza Krebsa, Konrada Wutke, Wilhelma Derscha, Ericha Randta, Ernsta Maetschke. Warto wspomnieć, że początki towarzystwa sięgają 1818 r. i wiążą się z osobą Jana Gustawa Buschinga, dyrektora centralnej biblioteki śląskiej i biblioteki uniwersyteckiej we Wrocławiu¹³.

Kolejnym wrocławskim tytułem był „Schlesische Heimat. Schriftenfolge für Heimat- und Naturschutz, Denkmalpflege Volkstunde, Museumswesen, Vorgeschichte, Geschichte, Familienforschung und Kunst”. Wydawany był przez Landesstelle für Heimatpflege in Niederschlesien i Schlesisches Bund für Heimatschutz ED. Redaktorem kwartalnika ukazującego się od 1935 r. był historyk sztuki Bernhard Stephan.

W zbiorach biblioteki znajduje się również „Altschlesien. Mitteilungen des Schlesischen Altertumsvereins im Reichsbund für deutsche Vorgeschichte”. Publikowany był przez wydawnictwo związku, a redagowany przez historyka i archeologa Hansa Segera, kierownika Działu Prehistorii i Historii Kultury oraz Gabinetu Numizmatycznego Śląskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego i Starożytności¹⁴, docenta Seminarium Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, wykładającego historię starożytną¹⁵. Wszystkie trzy wymienione czasopisma wraz z „Kunst- und Denkmalpflege in Schlesien” i „Hohe Strasse”, ukazywały się w serii Arbeiten zur Schlesischen Landesforschung.

Inną serią publikowaną we Wrocławiu był Schlesische Blätter. W jej ramach wychodziły trzy tytuły. Pierwszy z nich „Schlesische Geschichtsblätter. Mitteilungen des Vereins für Geschichte Schlesiens” wydawany był przez K. Wutke, H. Bessee, E. Randta, W. Derscha, E. Maetschke. Periodyk wychodził w wydawnictwie

¹⁰ Zob. H. K o w a ł c z y k, *Duchowieństwo katolickie a kształtowanie się świadomości historycznej ludności Górnego Śląska na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Duchowieństwo śląskie wobec przemian społeczno-kulturalnych w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, red. W. Musiałik, J. Myszor, Warszawa 1995, s. 73–79.

¹¹ Zob. Z. S u r m a n, *Seminarium Historyczne Uniwersytetu Wrocławskiego (1843–1918)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny «Sobótka»” 1983, R. 38, nr 1, s. 76, 77.

¹² M. P a t e r, *Historia Uniwersytetu...*, s. 147.

¹³ H. K o w a ł c z y k, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 76.

¹⁴ T. K u ł a k, *Historia Wrocławia*, t. 2: *Od twierdzy fryderycjańskiej do twierdzy hitlerowskiej*, Wrocław 2001, s. 239.

¹⁵ Z. S u r m a n, *Seminarium Historyczne...*, s. 67.

Crewendt und Granier, następnie w Schlesien Verlag. **Drugim czasopismem był** „Altschlesische Blätter” o wielokrotnie zmieniającym się podtytule: Nachrichtenblatt des Schlesischen Altertumsvereins und der Arbeitsgemeinschaft für Oberschlesische Ur- und Frühgeschichte; Nachrichtenblatt des Schlesischen Altertumsvereins; Nachrichtenblatt für schlesische Vor- und Frühgeschichte; Mitteilungen des Landesamtes für Vorgeschichte und des Schlesischen Altertumsvereins. Ukazywało się ono od 1928 r. w wydawnictwie Schlesischer Altertumsvereins. **Wspomniana seria** obejmowała również kwartalnik „Schlesische Blätter für Volkskunde. Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde” wydawany przez Waltera Kuhna.

Materiały zgromadzone w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu dały początek ukazującemu się do dziś rocznikowi „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, którego wydawanie w 1936 r. zainicjował wspomniany już ks. H. Hoffmann, a kontynuował ks. Kurt Engelbert¹⁶. Biblioteka posiada znaczną kolekcję tego kontynuowanego w Niemczech tytułu.

Mniejszy zasób stanowią górnośląskie czasopisma. Zalicza się do nich opolski „Oberschlesische Heimat. Zeitschrift des Oberschlesischen Geschichtsvereins”, periodyk popularnonaukowy poświęcony przede wszystkim historii Śląska¹⁷. Wydawany był w latach 1905–1922 najpierw przez Oskara Wilperta (1905–1913), a później przez ks. Jana Chrzęszcza (1914–1922), proboszcza w Pyskowicach, współzałożyciela Muzeum Górnośląskiego w Gliwicach oraz Górnośląskiego Towarzystwa Historycznego w Opolu¹⁸.

Od 1911 do 1931 r. w Bytomiu wychodziły „Mitteilungen des Beuthener Geschichts und Museumsvereins”. Periodyk redagował przez pierwszych sześć lat adwokat Walter Immerwahr, jeden z inicjatorów założonego w 1910 r. Towarzystwa Historyczno-Muzealnego, następnie Alfons Perlick, profesor Akademii Pedagogicznej w Bytomiu, zaliczany do grona czołowych etnografów na Górnym Śląsku¹⁹.

Kolejnym czasopismem naukowym były „Deutsche Monatshefte in Polen. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Deutschtums in Polen” (1934/1935–1942/1943). Poprzednikami wydawanego w Katowicach i w Poznaniu periodyku były dwa tytuły: „Schaffen und Schauen” (1924/1925–1933/1934) i „Deutsche Blätter in Polen” (1924–1931)²⁰. Pierwszym wydawcą „Deutsche Monatshefte in Polen...” został redaktor naczelny „Schaffen und Schauen” – Viktor Kauder, przewodniczący Związku Niemieckich Bibliotek Ludowych na Górnym Śląsku i kierownik niemieckiej biblioteki naukowej w Katowicach – Bücherei für Kunst und Wissenschaft²¹. Jego następcami byli kolejno: Alfred Lattermann, Albert Breyer, Franz Doubek, Martin Kage, Alfred Karasek, A. Kleindienst, W. Kuhn, Kurt Lück, Ludwig Schneider²². Miesięczniki tłoczone były w jednej z najlepiej prosperujących katowickich drukarni – Kattowitzer Buchdruckerei und Verlags²³. Do tytułu dołączano Bücherfreund, wcześniejszy dodatek do „Schaffen und Schauen”.

¹⁶ Zob. J. K o p i e c, *Diecezja wrocławska w oczach historyków niemieckich i polskich*, [w:] *Miejsce i rola kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*, Wrocław 2001, s. 16–17.

¹⁷ Zob. H. K o w a l c z y k, *Duchowieństwo katolickie...*, s. 77.

¹⁸ *Słownik biograficzny...*, s. 68.

¹⁹ Zob. *Bytomski Słownik Biograficzny*, red. J. Drabina, Bytom 2004, s. 100, 179, 180.

²⁰ B. G r ö s c h e l, *Die Presse...*, s. 273. O „Schaffen und Schauen” zob. Z. G ę b o ł y ś, „Schaffen und Schauen” – niemieckie czasopismo bibliotekarskie w Polsce, „Studia Śląskie” 2003, t. 62, s. 35–49.

²¹ Z. G ę b o ł y ś, „Schaffen und Schauen”..., s. 40.

²² B. G r ö s c h e l, *Die Presse...*, s. 274.

²³ Zob. E. D ł u g a j c z y k, D. S i e r a d z k a, *Z organizacji i działalności Kattowitzer Buchdruckerei*

Ostatnim czasopismem o tematyce historycznej był „Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens”. Czasopismo wprawdzie nie ukazywało się na Śląsku, ale w Brnie Morawskim, jakkolwiek podejmowało tematykę śląską. Od początku swego istnienia, czyli od 1897 r., redaktorem był Karl Schober, którego w 1913 r. zastąpił Paul Strzemcha. „Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens” wydawany był przez wydawnictwo związku i drukowany w drukarni Rudolf M. Rohrer.

c. Czasopisma o treści społeczno-kulturalnej

Część periodyków z omawianego okresu zajmowała się problematyką kultury, sztuki i literatury Śląska. Na ich łamach drukowano powieści, poezję, odnotowywano aktualne wydarzenia życia społecznego, jak i politycznego regionu. W czasopismach publikowane były również artykuły naukowe, niejednokrotnie z zakresu historii Śląska.

Najstarszym zachowanym w zbiorach Biblioteki Teologicznej jest „Schlesien. Illustrierte Zeitschrift für die Pflege heimatlicher Kultur. Zeitschrift des Kunstgewerbevereins für Breslau und die Provinz Schlesien” (w 1911 r. zmiana podtytułu na *Illustrierte Zeitschrift zur Pflege heimatlicher Interessen*). Ukazywał się on we Wrocławiu i w Katowicach w wydawnictwie Phönix-Verlag, Fritz und Karl Siwinna w latach 1907–1914.

Ten sam tytuł nosił periodyk „Schlesien. Zeitschrift für den Gesamtschlesischen Raum” wydawany w czasie II wojny światowej przez starostę krajowego we Wrocławiu. Współpracownikami czasopisma byli m.in.: Fritz Geschwendt, V. Kauder, W. Kuhn, Karl Szodrok, B. Stephan, Günther Grundmann.

We Wrocławiu w wydawnictwie W. G. Korn ukazywał się z kolei „Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit im gesamtschlesischen Raume”. Niestety, w zbiorach dostępny jest tylko jeden egzemplarz tego tytułu – rocznik 3 na lata 1930/1931.

Miesięcznik „Volk und Heimat. Monatsschrift für das schlesische Kulturleben”, wydawany przez Friedricha Kaminskiego, jest jedynym czasopismem wychodzącym w Zabrze, jakie znajduje się w zasobach biblioteki. Ze Świdnicy pochodzi natomiast „Wir Schlesier! Halbmonatsschrift für schlesisches Wesen und schlesische Dichtung”, dwutygodnik wydawany w Schlesierverlag L. Heege.

Ważnym tygodnikiem ukazującym się w latach 1919–1942 był opolski „Oberschlesier. Oberschlesische Wochenschrift. Freie Aussprache für alle Oberschlesier”, lansujący nową narodowość – „górnos Śląską”²⁴. Wielokrotnie zmieniany był podtytuł czasopisma: *Wochenschrift für Kultur, Politik und Wirtschaft*; *Halbmonatsschrift für das gesamte heimische Kulturleben*; *Monatsschrift für das gesamte heimische Kulturleben*; *Monatsschrift für Volkstum und Heimatarbeit*; *Monatsschrift des Oberschlesischen Heimatbundes*²⁵. Wydawcami byli: Georg Wenzel, Oberschle-

ckerei- und Verlags-Aktiengesellschaft, „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1987, t. 16, s. 293–336; D. S i e r a d z k a, *Z dziejów drukarstwa w Katowicach w okresie międzywojennym. Zarys problematyki*, [w:] *Z dziejów książki i prasy na Śląsku w XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 1999, s. 85–97.

²⁴ Zob. J. G l e n s k, *Polska i niemiecka prasa plebiscytowa i powstańcza na Śląsku*, „Studia Śląskie” 1981, t. 39, s. 130–131.

²⁵ B. G r ö s c h e l, *Die Presse...*, s. 205.

sischer Kulturverband, K. Szodrok, Willibald Köhler, Landeshauptmann von Oberschlesien²⁶.

Innym opolskim czasopismem, które mimo że było organem urzędowym, zawierało szereg artykułów o charakterze społeczno-kulturalnym, były „Oberschlesische Mitteilungen. Monatschrift für Wohlfahrt-Kultur-Verwaltung und Verkehrswerbung. Amtliches Organ der Provinzialverwaltung von Oberschlesien”. Miesięcznik ten ukazywał się dosyć krótko, w latach 1935–1938, a wychodził spod prasy drukarni Erdm. Raabe.

d. Czasopisma urzędowe

Cenny materiał badawczy stanowią dzienniki urzędowe landratur – Kreisblattry oraz regencyjne Amtsblattry, znajdujące się w Bibliotece Teologicznej. Zawarty w nich materiał źródłowy to przede wszystkim rozporządzenia, ustawy, obwieszczenia, rozkazy, regulaminy i zawiadomienia.

Najstarszym, liczącym już prawie dwieście lat, jest wrocławski „Amtsblatt der Königlichen Breslauschen Regierung. Enthaltend die Verordnungen derselben so wie auch des Breslauschen und Oberschlesischen Ober=Landes=Gerichts”. Drukowany był w Stadt= und Universitäts=Buchdruckerei.

Od 1816 do 1939 r. wydawano w Opolu, niejednokrotnie z rozporządzeniami także w języku polskim²⁷, „Amtsblatt der Königlichen Oppelnschen Regierung. Enthaltend die Verordnungen des Königlichen Ober=Präsidii und des Königlichen Consistorii zu Breslau für die Provinz Schlesien, der Königlichen Regierung und des Königlichen Ober=Landes=Gerichts für Oberschlesien” (od 1834 r. „Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Oppeln”). Spośród wszystkich omawianych czasopism właśnie tego tytułu zachowało się najwięcej, bo ponad dziewięćdziesiąt woluminów, które stanowią znakomite źródło do ponad stu lat historii regionu. Dodatkowo do dziennika był Öffentlicher Anzeiger. Beilage des Oppelner Regierungs = Amtsblattes, którego jedenaście oprawionych woluminów (najstarsze numery z 1899 r.), posiada również Biblioteka Teologiczna. Natomiast jedynym katowickim dziennikiem urzędowym w zbiorach jest „Kattowitzer Kreisblatt” (Katowicki Dziennik Powiatowy), wydawany w latach 1880–1920 przez Steinhorsta, J. V. Wilczka i Bindera²⁸.

e. Kalendarze

Niemniej ciekawą grupę wydawnictw ciągłych stanowią kalendarze, zazwyczaj bogato ilustrowane, zawierające szereg artykułów związanych z historią regionu, życiem społecznym i kulturalnym. Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza te wydawane w latach II wojny światowej przez niemieckie urzędy powiatowe.

Najstarszym kalendarzem, z 1910 r. (rocznik 28), jest „Gemittliche Schläsinger. Kalender für die Provinz Schlesien. Mit einem Jahrmarkts-Verzeichnis für Schlesien, Posen, Brandenburg, Pommern, Ost= und Westpreussen”. Czasopismo założył Max Heinzl, a publikował Robert Sabel w Świdnicy w tym samym wydawnictwie co

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, s. 192.

²⁸ Tamże, s. 116.

„Wir Schlesier” – L. Heege (Oskar Güntzel). Z 1914 r. pochodzi „Mein Kalender” wydawany w Katowicach w oficynie Braci Böhm, a z 1925 r. zachował się „Schlesischer Heimatkalender. Jahrbuch der schlesischen Heimatpflege. Ein Heimatbuch für jedermann”, który wychodził w Mirsku i Lipsku. Z kolei franciszkanie z Katowic-Panewnik drukowali w latach 1931–1940 „Kalendarz Franciszkański” oraz jego niemiecki odpowiednik „Sankt Franziskus Kalender”²⁹, którego tom za 1937 r. dostępny jest w zbiorach.

Sześć kalendarzy pochodzi z okresu II wojny światowej. Raciborski „Glück auf”. Oberschlesischer Volkskalender z 1940 r. redagowany przez Franza Richarda Ott stanowił dodatek do „Oberschlesischer Anzeiger”. W Nowej Rudzie ukazywał się „Ostdeutscher Hausfreundkalender”. W zbiorach biblioteki zachował się egzemplarz z 1941 r. Z 1944 r. pochodzi wydawany w Bytomiu „Heimatkalender”. Ponadto w Bibliotece Teologicznej znajdują się kalendarze wydawane przez starostów w Bielsku, Żywcu i Cieszynie: „Heimatkalender des Kreises Bielitz”, „Heimatkalender des Beskidenkreises Saybusch” (obydwa z 1941 r.) oraz drukowany przez Huberta Lüdemanna we wrocławskim wydawnictwie Schlesien „Heimatkalender des Kreises Teschen” (za 1942 r.).

Czytelnik dysponujący znajomością języka niemieckiego odnajdzie zatem w powyższych czasopismach ciekawy materiał źródłowy. Z jednej strony będą to informacje o aktualnych wydarzeniach krajowych i regionalnych, rozrywki umysłowe, ogłoszenia i poradnictwo, stanowiące źródło do historii politycznej i społecznej regionu, z drugiej natomiast – liczne artykuły naukowe, które dają pojęcie o kierunkach ówczesnych badań, popularności danych zagadnień oraz działalności i zainteresowaniach badawczych poszczególnych uczonych.

2. Znaki własnościowe

Większość czasopism omówionych w pierwszej części tekstu pochodzi ze zbiorów Biblioteki Diecezjalnej w Katowicach³⁰. Stąd też pieczętka: BIBLIOTHECA DIOECESIS KATOWICENSIS znajduje się na: „Altschlesien”, „Altschlesische Blätter”, „Deutsche Monatshefte in Polen”, „Heimatkalender des Kreises Bielitz”, „Heimatkalender des Kreises Teschen”, „Katholisches Sonntagsblatt”, „Mitteilungen des Beuthener Geschichts und Museumsvereins”, „Oberschlesier”, „Oberschlesische Heimat”, „Oberschlesische Mitteilungen”, „Schlesische Geschichtsblätter”, „Schlesische Heimat”, „Schlesischer Heimatkalender”, „Schlesisches Bonifatius-Vereinsblatt”, „Schlesisches Jahrbuch”, „Schlesisches Kirchenblatt”, „Schlesisches Pastoralblatt”, „Sonntagsbote”, „Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens”, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens”.

²⁹ Zob. B. S. Tomczak, *Klasztor franciszkanów w Katowicach-Panewnikach jako siedziba kurii prowincjonalnej odrodzonej prowincji zakonnej*, [w:] *Katowice. W 137. rocznicę uzyskania praw miejskich. Wkład Kościołów i zakonu franciszkanów w kulturę Katowic*, red. A. Barciak, Katowice 2003, s. 356.

³⁰ Biblioteka Diecezjalna została założona przed II wojną światową. W 1980 r. po przeniesieniu Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego z Krakowa do Katowic, jej księgozbiór dołączony został do zbiorów biblioteki seminaryjnej.

O wiele ciekawsze i warte głębszego zbadania są jednak inne znaki własnościowe, które stanowią znakomite, aczkolwiek rzadko wykorzystywane źródło historyczne³¹. Zapiski, pieczęcie zachowane na omawianych periodykach przekazują informacje o właścicielach czasopism: księżach, bibliotekach, parafiach, redakcjach, organizacjach czy niemieckich organach władzy z czasów II wojny światowej.

Odnalezione pieczętunki oraz odręczne podpisy mogą być źródłem wiedzy o prywatnych księgozbiorach śląskich duchownych. Cztery tomy „Schlesisches Pastoralblatt” należały do ks. Karola Wilka (1882–1957) historyka Kościoła, proboszcza parafii św. Bartłomieja w Bieruniu Starym i parafii św. Wojciecha w Mikołowie, członka zarządu Polskiego Towarzystwa Historycznego, kanonika honorowego Kapituły Katedralnej w Katowicach³². Na trzech tomach ks. K. Wilk naniósł podpis, na jednym znajduje się pieczętka: Dr. K. WILK. Właścicielem dwóch woluminów „Oberschlesier”, o czym świadczy pieczętka: X. P. Drozdek Proboszcz, był ks. Paweł Drozdek (1878–1945), proboszcz w Jędrysku, więzień polityczny, zmarły w Magdeburgu³³. Natomiast trzy roczniki „Oberschlesische Heimat” wchodziły w skład bogatego księgozbioru ks. Emila Szramka (1887–1942)³⁴, proboszcza kościoła NMP w Katowicach, znanego śląskiego działacza oświatowego, wybitnego naukowca i bibliofila, członka m.in. komisji Biblioteki Śląskiego Seminarium Duchownego. Czasopisma oznaczone zostały prostokątną pieczętką z tekstem w języku łacińskim: EX BIBLIOTHECA AEMILII SZRAMEK SACERD. SILESII. Na jednym roczniku znajduje się również pieczętka okrągła z orłem: Schlesische Landesbücherei Kattowitz (Biblioteka Śląska). Jest to prawdopodobnie jeden ze zrabowanych tomów z biblioteki ks. Szramka, jakie gestapo przekazało Bibliotece Śląskiej, a które po wojnie w nieznaczej części wróciły do kurii katowickiej³⁵.

„Schlesisches Kirchenblatt“ z 1875 r. nosi podpis: V. Schmidt. Można przypuszczać, że jego właścicielem był ks. Viktor Schmidt (1841–1917), proboszcz parafii NMP w Katowicach, współzałożyciel „Gazety Katolickiej” w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów)³⁶. Interesujące jest, że egzemplarz tego samego tytułu z 1873 r. należał, o czym informuje na stronie tytułowej okrągła pieczętka: BIBLIOTHEK DER PHARREI ROSDZIN, do biblioteki parafialnej w Rożdżeniu-Szopienicach (1884–1885), kierowanej przez księdza Józefa Dembończyka (1847–1910)³⁷. Z kolei w skład innej biblioteki parafialnej, wspomnianego już kościoła Mariackiego w Katowicach, wchodził „Oberschlesische Heimat” z lat 1909–1910. Obok pieczętunki: Kathol. Pfarraamt St. Maria Kattowitz O-S odcisnięty jest stempel: Lesefrist 4 Wochen, a zatem biblioteka wypożyczała swoje zbiory na okres czterech tygodni.

³¹ Problem ten poruszyli ostatnio U. Paszkiewicz, J. Szymański w artykule *Książkowe znaki własnościowe – niedoceniane źródła historyczne*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2005/1, <http://www.icons.pl/cenne>.

³² *Słownik biograficzny...*, s. 461.

³³ Tamże, s. 91.

³⁴ O księgozbiore ks. Szramka zob. W. P a w ł o w i c z ó w n a, *Ślady księgozbiorów księży – uczonych śląskich w Bibliotece Diecezjalnej w Katowicach*, [w:] *Książka na Śląsku w latach 1945–1956. Zarys problematyki*, red. M. Pawłowiczowa, Katowice 1997, s. 256–259.

³⁵ J. M y s z o r, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 235.

³⁶ *Słownik biograficzny...*, s. 368.

³⁷ Zob. J. W r ó b l e w s k i, *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843–1939*, Olsztyn 1975, s. 299.

W posiadaniu jednej z najstarszych parafii archidiecezji katowickiej, parafii w Jedłowniku, dzielnicy Wodzisławia Śląskiego, znajdowała się część egzemplarzy „Amtsblatt der Königlichen Oppelnschen Regierung”, pochodzących z drugiej połowy XIX w. Okrągła pieczęć z wizerunkiem patronki kościoła – św. Barbary: Pieczęć kościoła św. Barbary w Jedłowniku [sic!] 1924 r., widnieje aż na dwunastu woluminach i tym samym wskazuje na spory księgozbiór zgromadzony przez parafię.

Znaki własnościowe zachowane są również na tytułach „Sonntagsbote” i „Schlesien. Illustrierte Zeitschrift für die Pflege heimatlicher Kultur”. Kilka egzemplarzy „Sonntagsbote” opatrzonych jest stemplem własnej redakcji: Der Sonntagsbote Diözesanblatt für Katowice, Poln.-Schles. Schriftleitung: Katowice, M. Piłsudskiego 20. Numer 1. z 1929 r. nosi podpis: Ks. Woźnica, prawdopodobnie jego autorem był ks. Franciszek Woźnica (1902–1979), redaktor czasopisma w latach 1933–1939³⁸. Natomiast dwa woluminy „Schlesien...” posiadają znak proveniencyjny: Wydawnictwo Kurii Diecezjalnej „GOŚĆ NIEDZIELNY” Katowice, ul. Wita Stwosza Nr 16.

Właścicielem periodyków była także diecezja katowicka. Na „Mitteilungen des Beuthener Geschichts und Museumsvereins” z 1913 r. widoczny jest stempel Administracji Apostolskiej w Katowicach z 16 III 1923 r. W czasie II wojny światowej do Generalnego Wikariatu w Katowicach należał „Kirchliches Amtsblatt des Erzbischöflichen Ordinariats in Breslau”, co potwierdza okrągła pieczęć: BISCHÖFL. AMT KATTOWITZ GENERALVIKARIAT.

Niektóre czasopisma stanowiły własność organizacji niemieckich działających w województwie śląskim. W tomie 3 i 4 „Deutsche Monatshefte in Polen” znajduje się pieczęć: Verband deutscher Kirchenchöre der Diözese Katowice. Związek Niemieckich Chórów Kościelnych Diecezji Katowickiej powstał z inicjatywy biskupa Arkadiusza Lisieckiego w 1929 r. i zrzeszał katolickie chóry męskie św. Cecylii³⁹. Ponadto dwa roczniki „Sonntagsbote” należały do Związku Młodzieży Niemieckiej diecezji katowickiej, o czym świadczy stempel: KATHOLISCHER JUNG MÄNNER VEREIN DER DIÖZESE KATOWICE.

W skład księgozbioru szkoły nr 1 w Katowicach-Piotrowicach wchodził zeszyt 1. serii Schlesische Blätter z 1943 r. Znajdują się tam dwie pieczęćki: Schule 1 Petrowitz Kreis Kattowitz Inventarisiert unter Nr. IV/497 am 8. III. 44 oraz Die Richtigkeit der Lieferung bescheinigt Petrowitz, den 19..... Jednym z nauczycieli w tej placówce, której historia sięga 1819 r., był w latach 1847–1850 Karol Miarka⁴⁰. W 1929 r. rozpoczęto budowę nowej Publicznej Szkoły Powszechnej (od 1953 r. Szkoła Podstawowa nr 28 w Katowicach), którą następnie w styczniu 1936 r. podzielono na dwie części – Szkołę Powszechną nr 1 w Piotrowicach dla chłopców oraz Szkołę Powszechną nr 2 dla dziewcząt⁴¹.

Spółród wszystkich tytułów największą liczbę znaków własnościowych posiadają egzemplarze „Oberschlesier”, co niewątpliwie świadczy o dużej poczytności czasopisma. Wspomniano już, że dwa woluminy należały do ks. P. Drozdka.

³⁸ *Słownik biograficzny...*, s. 469, 470.

³⁹ P. Greiner, R. Kaczmarek, *Leksykon organizacji niemieckich w województwie śląskim w latach 1922–1939*, Katowice 1993, s. 116, 117.

⁴⁰ S. Gierlotka, *Piotrowice Śląskie. Monografia dzielnicy miasta Katowice*, Katowice 2002, s. 164.

⁴¹ Tamże, s. 170.

Pieczątki zachowane na tomie z 1929 r.: Amt für oberschlesische Landeskunde Leiter: Rektor Karl Szodrok Oppeln, Wilhelmsplatz 4 oraz: Śl.-D.T.P.N. wskazują na kolejnych właścicieli, czyli urząd górnośląskiego krajoznawstwa w Opolu, na czele którego stał wydawca periodyku Karl Szodrok oraz śląskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Jednak najciekawszy wydaje się być znak własnościowy biblioteki katowickiego działu zarządzania SD (Służb Bezpieczeństwa) – Bücherei des SD = Leitabschnitts Kattowitz, umieszczony w numerze 2. czasopisma z 1939 r. (taki sam znak widnieje również na „Schlesisches Jahrbuch”). Wiadomo, że katowicką SD kierowali w latach 1940–1941 SS-Sturmbannführer Nehring, a po podniesieniu jej do rangi SD = Leitabschnittsstelle w latach 1942–1944 SS-Sturmbannführer Podlich⁴². Obydwa tytuły zostały wciągnięte na listy nabytków biblioteki w pierwszej połowie 1943 r., pod numerami 97 („Oberschlesier”) i 336 („Schlesisches Jahrbuch”), co oznacza, że minimalna liczba dzieł w zbiorach biblioteki wynosiła 336 woluminów.

Niestety, aktualny stan badań prowadzonych nad znakami własnościowymi nie pozwala na ustalenie niektórych właścicieli czasopism. Podpisy naniesione przez nich na kartach tytułowych są niewyraźne i zawierają jedynie nazwisko, co w znacznym stopniu utrudnia poszukiwania. Z tego względu konieczne jest rozszerzenie prac nad proveniencją również o inne, zarówno niemieckie, jak i polskie tytuły.

Niemieckojęzyczne czasopisma wydawane na Śląsku stanowią istotną część księgozbioru Biblioteki Teologicznej. Były one gromadzone przez Bibliotekę Diecezjalną i Bibliotekę WSSD na przestrzeni kilkudziesięciu lat, najczęściej drogą darów. Nie we wszystkich przypadkach zakres treściowy tego rodzaju materiału uznać można za zgodny z polityką gromadzenia właściwą bibliotece kościelnej, ale pamiętać należy, że tytuły te były niejednokrotnie włączane do zbiorów jako integralna część spuścizn po wybitnych przedstawicielach śląskiego duchowieństwa bądź jako piśmiennictwo zgromadzone przez instytucje kościelne.

Niewątpliwie dla badaczy pragnących zrekonstruować dzieje naszego regionu przedstawione czasopisma są niezbędną bazą źródłową. Nawet jeśli tematycznie nie odpowiadają w pełni profilowi księżnicy, zasługują na należyte przechowywanie, opracowanie, jak i jednocześnie na rozpowszechnianie wiedzy o nich. Oczywiście Biblioteka Teologiczna nie jest jedyną placówką, która może się pochwalić tego rodzaju wydawnictwami, jednak stan posiadania danego tytułu w różnych bibliotekach rzadko bywa identyczny. Ponadto odmienne jest samo źródło z którego napływały przez lata czasopisma. Badanie ich pochodzenia wzbogaca znajomość nieistniejących już instytucji, bibliotek lub prywatnych księgozbiorów. Znaki własnościowe są bowiem świadectwem przemian historycznych i dostarczają wielu ważnych informacji na temat czasu istnienia i wielkości zbiorów danej placówki.

Omawiane wydawnictwa to jedynie niewielka część licznego i zróżnicowanego zasobu Biblioteki Teologicznej – zasobu, który może stać się fundamentem warsztatu pracy niejednego historyka.

⁴² R. K a c z m a r e k, *Pod rządami gauleiterów. Elity i instancje władzy w rejencji katowickiej w latach 1939–1945*, Katowice 1998, s. 185.

ANEKS

Wykaz czasopism niemieckojęzycznych w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach:

- „Altschlesien” 1936–1938, 1940
- „Altschlesische Blätter” 1928–1932, 1934–1943
- „Amtsblatt der Königlichen Breslauschen Regierung” 1812–1816
- „Amtsblatt der Königlichen Oppelnschen Regierung” 1816–1870, 1872–1879, 1881, 1883–1890, 1893–1896, 1898–1919
- „Amtsblatt für das Bistum Kattowitz” 1943–1944
- „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1937–1940⁴³
- „Deutsche Monatshefte in Polen” 1936–1939
- „Gemittliche Schläsinger” 1910
- „Glück auf” 1940
- „Heimatkalender” 1944
- „Heimatkalender des Beskidenkreises Saybusch” 1941
- „Heimatkalender des Kreises Bielitz” 1941
- „Heimatkalender des Kreises Teschen” 1942
- „Katholisches Sonntagsblatt” 1895–1907, 1909–1910, 1914–1925, 1928–1931, 1937
- „Kattowitzer Kreisblatt” 1908, 1914–1918
- „Kirchliches Amtsblatt des Erzbischöflichen Ordinariats in Breslau” 1941
- „Mein Kalender” 1914
- „Mitteilungen des Beuthener Geschichts und Museumsvereins” 1913, 1924, 1929
- „Oberschlesier” 1919–1922, 1925, 1927–1929, 1933–1939, 1942
- „Oberschlesische Heimat” 1905–1921
- „Oberschlesische Mitteilungen” 1935–1937
- „Öffentlicher Anzeiger” 1899–1901, 1903–1904, 1916–1918
- „Ostdeutscher Hausfreundkalender” 1941
- „Ostdeutsches Pastoralblatt” 1930–1936, 1939, 1942–1943
- „Sankt Franziskus Kalender” 1937
- „Schlesien. Illustrierte Zeitschrift für die Pflege heimatlicher Kultur” 1907–1910, 1912–1914
- „Schlesien. Zeitschrift für den Gesamtschlesischen Raum” 1939–1941
- „Schlesische Blätter für Volkskunde” 1941, 1943
- „Schlesische Geschichtsblätter” 1911–1920, 1925–1941, 1943
- „Schlesische Heimat” 1936–1939
- „Schlesischer Heimatkalender” 1925
- „Schlesisches Bonifatius-Vereins-Blatt” 1912, 1933
- „Schlesisches Jahrbuch” 1930/1931
- „Schlesisches Kirchenblatt” 1840, 1848, 1852, 1854–1862, 1873, 1875
- „Schlesisches Pastoralblatt” 1894–1897, 1899, 1907–1922, 1924, 1927, 1929
- „Sonntagsbote” 1925–1939
- „Volk und Heimat” 1929

⁴³ Zakres chronologiczny artykułu nie obejmuje lat powojennych, za jakie Biblioteka Teologiczna posiada również czasopismo: 1958–1964, 1967–1977, 1983–1984, 1986–2002.

„Wir Schlesier“ 1920–1931

„Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens“
1897, 1902, 1904–1908, 1910–1915, 1917–1919

„Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens“ 1900, 1905–1907,
1910–1921, 1927–1932, 1934, 1936–1937, 1939–1941